

KEZ

10

DET

LE

GES

FIZETŐESZKÖZÖK

Napjainkban, ha a pénzre gondolunk, akkor a leggyakrabban bankjegyek és pénzermék, sőt mellettük már a bankkártya jelenik meg képzeletünkben. Ezek közül a pénzerméket használjuk a leghosszabb ideje, már közel 2600 éve.

PALLOS LAJOS

Lüd aranypéNZ, Kr. e. 6. század

Kauri péNZ, 19. század

A Magyar Nemzeti Múzeumba 1861-ben kerültek be először kauri (azaz tengeri csiga) pénzek. A képen bemutatott példányt tizenheted magával Duka Tivadar, az 1848–49-es szabadságharc emigráns tisztje gyűjtötte Indiában, ahol mint brit katonáorvos dolgozott. Onnan küldött kaurikat Budapestre, azzal a megjegyzéssel, hogy Bengáliában (a mai Bangladesben) ezeket használják pénzként.

Bronzból készült karperec-pénzek Afrikából, 19. század

Kínai „kapapénz”

Az emberiség történetéből azonban másféle pénzként használt fizetőeszközöket is ismerünk. A különböző korokból és kultúrákból származó régészeti, történeti és néprajzi adatok alapján rendkívül változatos képet kapunk a kezdetleges fizetőeszközökről. Az első fizetőeszközök kezdetben maguk is mint árucikkek jelentek meg a különféle termékek cserekereskedelmében, azonban valamely tulajdonságuknál fogva kiváltak a többi közül és alkalmasnak bizonyultak egyfajta közvetítő szerepre. A rendelkezésre álló adatok alapján a legáltalánosabb ilyen kezdetleges fizetőeszközök a magvak, a kagylók és a fémek voltak. A magvak mint viszonylag hosszan tárolható élelmiszerek, a kagylók mint speciális ékszerek számítottak különlegesnek. A fémek pedig nagy értéket képviseltek mint fegyverek, eszközök és ékszerek nyersanyagai. Mindezek mellett koronként és helyenként más-más termékek is betöltötték az általános fizetőeszköz szerepét, például a só, a prém, a szarvasmarha vagy egyéb árucikkek is.

Hérodotosz szerint a kisázsiai „lüdek használtak elsőként vert ezüst- és aranypénzt, és ők voltak az első kereskedők is”. A modern kori kutatás alátámasztotta a történetírók atyjának megállapítását: a lüdiai királyságban már az Kr. e. 7. század vége felé ezüstpénzből, az arany és az ezüst természetesen előforduló ötvözetéből készítették az első pénzérméket.

A történelem előtti korokból sem elűtethető, sem élelemlétként közvetlenül fogyasztható vagy feldolgozható magvakból értelemszerűen nem maradtak napjainkra példányok. Azonban a 19. századi Afrika bennszülött népeitől kerültek európai múzeumokba fizetőeszközként használt magvak, például Ugandából származó, összefűzött banánmagvak.

A kezdetleges fizetőeszközök másik nagy csoportját, a pénzként használt kagylókat és csigákat már sokkal jobban ismerjük. Az egyes kontinenseken természetes előfordulásuk szerint különféle kagylók és/vagy csigák váltak fizetőeszközzé.

Kezdetleges fizetőeszközök

12

A legelterjedtebb „kagylópénz” valójában egy tengeri csiga (a *Cypraea moneta*) héja volt. Ez a kauri, amelyet különböző korokban Európában, Ázsiában és Afrikában is használtak pénzként. A kauri az Indiai-óceán partvidékén mind Ázsiában, mind pedig Afrikában általánosan elterjedt fizetőeszköz volt még a 19. században is. Természetesen a valódi kagylók számtalan egyedi fajtája is funkcionált pénzként. A legelterjedtebb, legváltozatosabb kagylópénzek Óceániából ismertek, ahol általában több kagyló együtt felfűzve töltötte be fizetőeszköz szerepét.

A fémek az emberi történelemben való megjelenésüktől fogva különféle módokon és a legváltozatosabb formákban vettek részt a kereskedelemben fizetőeszközként.

A Selyemút mentén fekvő nyugat-kínai Kaszgarban sajátos formájú ezüsttömbök, kínai elnevezéssel ún. „cipópénzek” századokon át töltötték be a fizetőeszköz szerepét. A fennmaradt legkisebb tömb 18 gramm, míg a legnagyobb 360 gramm, vagyis annak a húszszorososa.

A fémekről mint fizetőeszközzel a legkorábbi forrásaink az ókori Mezopotámiából ismertek az Kr. e. 3. évezredből. Mezopotámiában az ezüstöt lemérték, majd pénzként való egyszerű használatát a központilag kialakított súlymértékegységek alapján tették lehetővé. A legkisebb mértékegység az árpaszem súlyaként meghatározott 0,04675 gramm volt, azután a 180 árpaszem súlya, a *siklus* (8,416 gramm), majd a 60 *siklus*, a *mina* (505 gramm) és a 60 *mina*, a *talentum* (30,3 kg). Hammurapi híres törvénykönyvében (Kr. e. 2. évezred első fele) ezekkel a súlyegységekkel fejezték ki a különféle szolgáltatásokért megfizetendő ezüst mértékét is. Egy orvosi műtétért például 10 *siklus* ezüstöt kellett fizetnie egy szabad embernek. A súlyegységek alapját képező árpaszem azt mutatja, hogy a gabonának is értékmérő szerepe volt Mezopotámiában, ahol az adónak terményben való be-

Kínai „kulcspénz”, Kr. e. 7. század

Kínai „cipópénz”, 19. század

Kínai málhanyereg alakú ezüstöntvény, 19. század

Tikálnak nevezett ezüstpénz Sziámból. A tikálok különféle méretben készítették. A bemutatott 15 grammos ezüstgömböcske a nagyobbak közül való. Felületén hitelesítő pecsétet helyeztek el

Csónak alakú ezüstrúd a Mekong folyó völgyéből, 19. század

A legszebb karkötőket Nigériából és Kongóból ismerjük. Ezeken a területeken a karkötők mellett a szövet is sokáig megmaradt fizetőeszköznek. Egy köpeny öt karkötőbe került.

Kisméretű, 3,6 gramm súlyú ezüst karikapénz Jáváról, 19. század

szolgáltatását egy hosszú folyamat eredményeképp váltotta fel az ezüstben történő fizetés.

Az ókori keleti civilizációkkal egykorú európai őskori kultúráknak a fizetőeszközei megfelelő hitelességgel mindmáig felderítetlenek. A régészeti leletanyagok alapján olyan növénytermesztő, állattenyésztő, fémfeldolgozó és külkereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező civilizációk tárulnak fel, amelyekkel kapcsolatban az egyszerű cserekereskedelmen túl feltételezhető bizonyos tárgyak, termények fizetőeszközként történő használata is. A Kárpát-medence fejlett bronzkori társadalmai (Kr. e. 2. évezred) kapcsán is felvetődött már, hogy az azonos formájú bronztárgyak, például a karperecek vagy épp a balták is betölthették a kezdetleges fizetőeszköz szerepét a korabeli áruforgalomban.

A földrajzi felfedezések során megismert, Európán kívüli világ fejletlenebb civilizációiban sokfelé megfigyelt jelenség, hogy a fémek megjelenését követően a cserekereskedelemben kiemelt szerepet kaptak a fémből készült ékszerek és szerszámok.

Bíró Lajos természettudós a századfordulón hét éven át kutatta egy meglehetősen fejletlen terület, Új-Guinea állatvilágát, ahol számos értékes megfigyelést tett a helyi szokásokra vonatkozóan. A térségben a cserekereskedelem volt az áruk adásvételének egyetlen módja, amelynek hatékonyságáról Bíró közvetlen tapasztalatokat is szerzett: egy tengerparton elcserélt kését két nap múlva már egy, a szárazföld belsejében élő férfi kezében ismerte fel. Az európaiak megjelenésével Új-Guineában, különösen a kisebb szigeteken, a vasáru vált a legfőbb fizetőeszközzé.

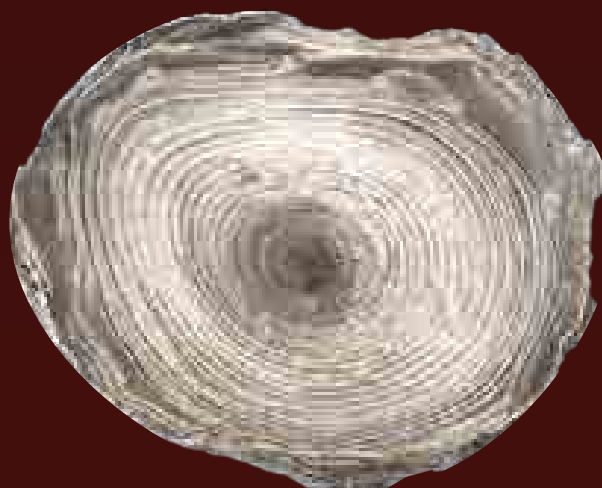
Az európai hatástól hosszú ideig megkímélt Afrikában számos árucikk töltött be pénzszerű funkciót a kereskedelemben. A hazai Afrika-kutatás egyik legjelentősebb alakja, Magyar László a 19. század közepén nyugat- és közép-afrikai területek, főképp a mai angolai térség archaikusnak mondható gazdasági viszonyaival ismerkedett meg behatóbban. Tájékozottságát nem kis mértékben annak köszönhette, hogy feleségül adták hozzá Bihéország (a mai Angola területén) fejedelmének egyik lányát. Magyar korában az európai termékek és az afrikai termékek egyaránt részt vettek a cserekereskedelemben. A legmeghatározóbb helyi fizetőeszköz az Európából érkező szövet volt, amire mindenütt nagy szükség mutatkozott, de egyidejűleg más árucikkek is különféle módokon fizetőeszköznek számítottak. A szövetek mellett az Európából érkező szesz, puska, lőpor és üveggyöngy, valamint a helyi termékek, mint az elefántcsont, a rabszolga és a só

is alkalmanként a fizetőeszköz funkciójával rendelkeztek. Az Afrika keleti partjáról a kontinens belsejébe került kauriból a tengerparttól való távolsága szerint 25 és 50 darab között számoltak el adott mennyiségű szövetért. A Magyar által megfigyelt kimbunda népnek egy fémből készült fizetőeszköze volt, a kapa. A helyben bányászott vasból készült kapák tízesével kerültek a kereskedelembe. Egy ilyen tízes kapanyalábert a bányákhoz közelebb eső területeken kért szövetnek a távolabb eső területeken már hatszorosát kapták. Ezek a kapák egyébként ténylegesen használható eszközök voltak. Azonban Afrikában a szövetek és a kauri mellett olyan különféle rézből vagy bronzból készült tárgyak is forogtak fizetőeszközként, amelyeknek használati funkcióik már nem vagy csak korlátozottan voltak.

A különféle karperecek mellett gyártottak félkör formájú ún. manillákat és katangának nevezett kereszt alakú öntvényeket is. Ezek esetében a fémtárgy már egyértelműen fizetőeszköznek készült. Ehhez a fizetőeszközhöz az európaiak is alkalmazkodtak, a portugálok és az angolok is szállítottak Afrikába manillákat.

Ázsiában a kínai civilizáció mutatja a legkomplexebb formáit a fémeszközök pénzszerű használatának. Számos kés-, ásó- és kapaformájú fizetőeszköz maradt az utókorra a Kr. előtti és a Kr. utáni századokból, ami arra utal, hogy a korábbi cserekereskedelem során ezek az eszközök bizonyultak a legalkalmasabb áruközvetítőnek. Ezért a valódi használati eszközök helyett azoknak stilizált formáiban készült „másolatai” már csak mint fizetőeszközök vettek részt a gazdasági életben.

Az 1870-es évek elején a Magyar Nemzeti Múzeum kelet-ázsiai gyűjtőútjáról a kutatók kauri pénzek mellett különféle formájú fémből készült kezdetleges fizetőeszközöket is magukkal hoztak, például Sziámból (a mai Thaiföld) kis méretű, tikálnak nevezett ezüstgömböcskéket. Laoszban akkortájt ezüst karperecek és ezüstrudak, Burmában (a mai Mianmarban) állat alakú bronzfigurák, Jáván pedig különféle formájú ezüstitombók, ezüstkarikák funkcionáltak fizetőeszközként. Japánból a különféle jellegű és funkciójú fizetőeszközök közül egy ún. babszem pénzt gyűjtött be az expedíció.

Fizetőeszként használt 71 gramm súlyú ezüstitomb Jáváról, 19. század

Babszem méretű „Mametta gin” elnevezésű japán fizetőeszköz ezüstitből, 19. század

Ezekből a feliratos öntvényekből a burmai és sziámi határra vezető út mentén kerültek elő példányok. A kínai feliratok egyike a kibocsátó bankházat nevezi meg, egy másik az ezüst elsőosztályú finomságát jelzi, míg egy harmadik arra utal, hogy szabadon átruházható, vagyis forgalomképes.